

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Кафедра педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА
У ПЕРІОД КРИЗОВИХ ЗМІН.
СУЧАСНІ ВІЗІЇ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

**PRACA SOCJALNA
W OKRESIE ZMIAN KRYZYSOWYCH.
WIZJE NOWOCZESNE**

MONOGRAFIA ZBIOROWA

*За науковою редакцією
Пелеха Юрія Володимировича*

Видавництво
"Волинські обереги"

2023

УДК 36
С-69

Затверджено рішенням Вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 12 від 5 грудня 2023 року)

За науковою редакцією **Пелеха Юрія Володимировича**

Рецензенти:

Г. П. Шевченко, д-р пед. наук, професор, дійсний член НАПН України;

І. В. Малафійк, д-р пед. наук, професор;

Гжегош Гжибек, д-р хаб., професор.

Авторський колектив:

Галатюк М. Ю. (розділ 3.2); *Давиденко Г. В.* (розділ 2.2); *Daszykowska-Tobiasz J.* (розділ 1.2); *Korala E.* (розділ 2.5 – у співавторстві); *Kawka K.* (розділ 2.6 – у співавторстві); *Левчук І. Б.* (розділ 3.1 – у співавторстві); *Muszkietka R.* (розділ 2.5 – у співавторстві; 2.6 – у співавторстві); *Нечипорук Л. І.* (розділ 1.1); *Оксенюк О. В.* (розділ 1.3); *Пелех Ю. В.* (наукова редакція, передмова, розділ 3.1 – у співавторстві); *Петрук Л. П.* (розділ 3.3); *Стеца Н. В.* (розділ 2.4); *Філоненко Р. С.* (розділ 2.3); *Шевців З. М.* (розділ 2.1).

С-69 Соціальна робота у період кризових змін: сучасні візії: колективна монографія. За наук. ред. Пелеха Ю. В. – Рівне: Волинські обереги, 2023. 308 с.

ISBN 978-617-8260-70-5

Колективну монографію «Соціальна робота у період кризових змін: сучасні візії» розроблено у відповідності до наукової тематики кафедри педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи Рівненського державного гуманітарного університету. У монографії окреслено основні тенденції розвитку соціальної роботи у період кризового стану, спричиненого пандемією COVID-19 та воєнною агресією російської федерації проти незалежної держави Україна. Системно, різнобічно і цілісно розкрито проблеми сучасної методології, теорії і практики соціальної роботи та висвітлено авторські візії щодо оновлення її змісту в умовах воєнно-кризового стану. На теоретико-практичному рівні запропоновано нові методики формування особистості сучасного соціального працівника, асистента родини, фахівця з інклюзивної освіти у процесі професійної підготовки.

Для соціальних працівників, студентів спеціальності 231 «Соціальна робота», фахівців інклюзивної сфери, фізичної реабілітації, слухачів докторантських студій, викладачів ЗВО.

УДК 36

ISBN 978-617-8260-70-5

© Авторський колектив, 2023

© "Волинські обереги", 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
Розділ I. ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У ПЕРІОД КРИЗОВОГО СТАНУ	7
1.1. Соціальна робота із внутрішньо переміщеними особами в Україні в умовах війни	7
1.2. Завдання соціальних працівників у період пандемії COVID-19.....	31
1.3. Соціально-педагогічна робота із сім'ями трудових мігрантів	41
Розділ II. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ	66
2.1. Підготовка здобувачів вищої освіти спеціальності 231 «Соціальна робота» до надання соціальної послуги супроводу в інклюзивному середовищі	66
2.2. Цифрова інклюзія та доступність в Україні та світі. Аналіз тенденцій та перешкод	88
2.3. Інклюзивне навчання як аспект соціально-педагогічного простору сучасної України.....	126
2.4. Сучасні підходи щодо використання арт-терапії у соціальній інклюзії	146
2.5. Рухотерапія осіб похилого віку.....	164
2.6. Рухотерапія дітей із інтелектуальними розладами	181

Розділ III. ІННОВАЦІЙНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА.....	195
3.1. Інтерактивні театральні методики в роботі соціального працівника / соціального педагога	195
3.2. Сучасні здоров'язберезувальні технології у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників.....	247
3.3. Самоосвіта – як важливий компонент професійного самовдосконалення майбутнього фахівця	273
ПРО АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ	297
ПРО КАФЕДРУ.....	305

2.4. Сучасні підходи щодо використання арт-терапії у соціальній інклюзії

W tej części monografii zwrócono uwagę na współczesne naukowe podejścia do zastosowania arteterapii w procesie włączenia społecznego. Znaczenie integracji społecznej, poszukiwania poprawy jakości życia i zdrowia psychicznego osób niepełnosprawnych w różnych okolicznościach życiowych jest dziś koniecznością. W opracowaniu dokonano analizy innowacyjnych metod arteterapii oraz zdefiniowano warunki sprzyjające pomyślnej integracji ze społeczeństwem.

Znaczenie arteterapii rośnie i cieszy się dużym zainteresowaniem wśród naukowców, praktyków i społeczeństwa ze względu na jej potencjalne korzyści i szeroki zakres zastosowań. Skuteczność przejawia się w osiąganiu określonych celów, w tym wsparciu psychospołecznym, rozwoju umiejętności komunikacyjnych. Jest to potężne narzędzie wspierające zdrowie psychiczne i społeczne.

W pracy analizowane są kryteria decydujące o skuteczności doboru metod i technik arteterapeutycznych. Uwaga została skupiona na znaczeniu wybranych technik, uwzględnieniu indywidualnych cech każdej osoby. Ważny jest także kontekst zastosowania arteterapia przyjmuje miejsce: fitoterapia, bajkoterapia, koloroterapia, terapia ruchem, dramaterapia, muzykoterapia.

Ogólnie rzecz biorąc, metody arteterapii przyczyniają się do poprawy jakości życia i stanu psychicznego osób niepełnosprawnych. Różne środki i techniki artystyczne przyczyniają się do dobrego samopoczucia fizycznego, emocjonalnego i psychicznego. Terapia poprzez sztukę jest skuteczną formą poprawy jakości życia i stanu psychicznego osób potrzebujących pomocy.

Słowa kluczowe: arteterapia, włączenie społeczne, sfera społeczna, techniki arteterapeutyczne.

This text highlights modern scientific approaches to the use of art therapy in social inclusion. The importance of social integration, the search for improving the quality of life and mental health of people with disabilities in various life circumstances are a necessity today. The study offers an analysis of innovative methods of art therapy and the definition of conditions that contribute to successful integration into society.

The relevance of art therapy is growing and attracting significant interest among academics, practitioners and the public due to its potential benefits and wide range of applications. Effectiveness is manifested in the achievement of certain goals, including psychosocial support, development of communication skills. It is a powerful tool for supporting mental and social health.

The criteria that determine the effectiveness of the choice of art therapy methods and techniques are analyzed, attention is focused on the significance of the chosen techniques, the individual characteristics of each person are taken into account, as well as

the context in which art therapy takes place: phytotherapy, fairy-tale therapy, color therapy, movement therapy, drama therapy, music therapy.

In general, art therapy methods contribute to improving the quality of life and psychological state of persons with disabilities. Various artistic means and techniques contribute to physical, emotional and psychological well-being. Art therapy is an effective form of improving the quality of life and psychological state of people who need help.

Keywords: *art therapy, social inclusion, social sphere, art therapy techniques.*

Соціальна інклюзія («включення, долучення») з'явилась як результат переходу суспільства до соціальної політики, яка базується на соціальній моделі інвалідності. Фактично це процес змін у політичній, економічній, соціальній сферах, спрямований на утвердження соціальної рівності. Це забезпечення таких умов, за яких усі діти й дорослі могли б брати участь у житті суспільства як рівноправні його члени, яких поважають і які роблять свій внесок у суспільний розвиток.

Наріжними каменями концепції соціальної інклюзії стосовно осіб з інвалідністю є *цінування, визнання і повага* щодо окремих осіб. Це, зокрема, передбачає визнання відмінностей у розвитку людей. *Розвиток людини* потребує надання їй можливостей для навчання та самовдосконалення, творчого інтелектуального зростання особистості, вибору дітьми і дорослими такого життя, яке вони цінують і яке заслуговує на підтримку. Також фінансової підтримки соціальних програм, так, щоб люди з інвалідністю могли повною мірою, нарівні з іншими, брати участь у житті суспільства.

Актуальність арт-терапії зростає і привертає значний інтерес серед науковців, практиків та громадськості через її потенційні переваги і широкий спектр застосувань з диферентними категоріями клієнтів.

Тому необхідною стає підготовка майбутніх фахівців, здатних використовувати арт-терапію як сукупність творчих прийомів та операцій для зміни стереотипів поведінки особистості, активізації внутрішніх ресурсів і підвищення адаптаційних можливостей за допомогою різних форм і видів мистецтва.

На думку О.Л. Вознесенської, арт-терапія – це метод зцілення за допомогою творчого самовираження. Не терапія або лікування, а саме зцілення – досягнення цілісності [3, 20]. Тому і основними

завданнями її виступають: акцентування уваги клієнта на його відчуттях і почуттях; створення необхідних умов для вербалізації думок та почуттів; допомога клієнту знайти соціально прийнятний вихід як позитивним, так і негативним почуттям.

Методи арт-терапії мають численні переваги у соціальній роботі і можуть бути корисними для певних аспектів роботи з клієнтами та спільнотами. Ось деякі з їхніх переваг:

- 1. Сприяє самовираженню:** арт-терапія допомагає клієнтам виразити свої почуття, думки і досвід у творчій формі, навіть якщо вони не вміють або не можуть це зробити словами. Це важливо для тих, хто стикається із проблемою у висловленні своїх емоцій.
- 2. Знижує стрес і тривожність:** робота з мистецтвом може допомогти клієнтам знизити рівень стресу та тривожності, а також розслабитися в ситуаціях, де переживають емоційні та психологічні труднощі.
- 3. Підтримує комунікацію:** арт-терапія може покращити здатність клієнтів до спілкування та встановлення взаєморозуміння з групами, або для праці з клієнтами, які мають проблеми зі спілкуванням.
- 4. Сприяє інсайту:** робота з образами та символами, які виникають під час арт-терапії, може допомогти клієнтам зрозуміти свої власні думки та почуття, а також розкрити глибше розуміння самого себе.
- 5. Розвиває креативність:** сприяє розвитку креативних навичок та допомагає клієнтам розкрити свій потенціал.
- 6. Спільні заняття:** групова арт-терапія може об'єднати людей в спільноту, підтримати взаємодію та встановити позитивні відносини.
- 7. Зменшення стигми:** арт-терапія може сприяти зменшенню стигми, пов'язаної з психічними розладами, шляхом відкритого виразу емоцій та думок.

Л.Ю. Полторак у своїй роботі на основі переліку послуг в Законі України «Про соціальні послуги» та функціональних можливостей арт-терапії в соціальній роботі виділила основні напрями, за якими доцільно працювати з клієнтами: використання арт-терапії у процесі психологічної діяльності соціальних працівників, у процесі навчально-виховної діяльності соціальних працівників, у процесі превентивної та просвітницької діяльності. Кожний із напрямів реалізує всі

функції роботи соціального працівника з різними категоріями клієнтів [7].

Арт-терапія (лат. *ars* – мистецтво, грец. *therapeia* – лікування) – сучасний метод соціальної адаптації, особливо важливий для осіб з інвалідністю, які, як правило, з незалежних від них причин є соціально дезадаптованими. Проте лікування мистецтвом не лише зцілює, але й інтегрує їх у суспільство.

Термін «арт-терапія» з'явився в 1940-х роках ХХ століття і був введений розмаїтими практиками та психологами, які використовували мистецтво в якості засобу психотерапії та реабілітації. Один із піонерів арт-терапії, американський художник і психіатр Адріан Гільдер використовував термін «арт-терапія» у своїй роботі. Він окреслює поняття арт-терапії як засіб для розкриття, виразу та обробки емоцій, думок і досвіду клієнтів у терапевтичних цілях. Арт-терапія може включати в себе різні мистецькі форми, такі як живопис, скульптура, музика, танець, театр, колаж і багато інших. З того часу арт-терапія розвинулася як психотерапевтичний підхід і знайшла застосування в різних сферах, включаючи психіатрію, психологію, соціальну роботу, освіту та реабілітацію. Вона допомагає покращити психічне здоров'я, підтримувати реабілітацію, знижувати стрес і тривожність, а також сприяє саморозвитку і самовираженню.

В Україні арт-терапію розглядають як окремий вид діяльності, як додаткову спеціалізацію психіатри, психотерапевти, її методи використовують вчителі, психологи, музейні працівники. Системно описують і досліджують практики використання арт-терапії в нашій країні такі науковці:

- Фітотерапія – І. Борейчук
- Казкотерапія – О. Бреусенко
- Кольоротерапія – Л. Волкова
- Рухова терапія – Л. Мова
- Драмотерапія – О. Плетка
- Музична терапія – Г. Побережна.

Усі науковці звертаються до використання мистецтва як засобу формування ціннісних орієнтирів особистості, оскільки саме мистецтво відіграє важливу роль у формуванні художньо-естетичних смаків, уподобань та ідеалів культури людини. Воно охоплює есте-

тичні, гуманістичні, пізнавальні, моральні цінності та впливає на духовне становлення особистості.

В Україні інтерес до арт-терапії сьогодні значно зріс. Зокрема, А. Драй у своїй науковій роботі проводила дослідження на базі навчально-виховного комплексу (НВК) № 3 міста Кам'янця-Подільського.

Дослідження сімейної ситуації (за методикою «Кінетичний малюнок сім'ї») [4].

Респонденти дослідження – учні 4-А класу, віком від 10 до 11 років. У дослідженні взяло участь всього 15 осіб.

Метою експериментального дослідження було вивчення міжособистісних стосунків у сім'ї дітей молодшого шкільного віку (від 6–7 до 11 років), з'ясування внутрішньосімейних відносин у сім'ях, які опинились в СЖО.

Експериментальне дослідження включало аналіз малюнків дітей.

Отже, порівнюючи малюнки дітей, ми дійшли таких висновків:

- 1) у сім'ях, які опинились в СЖО, діти переживають почуття знедоленої людини себе в сім'ї на 20% вище, ніж їх однолітки в благополучних сім'ях;
- 2) у 100% малюнків відсутній батько, тим самим дитина з сім'ї, яка опинилась в СЖО, виражає своє амбівалентне відношення до нього, тоді як в благополучних сім'ях батько присутній у всіх малюнках;
- 3) різне відношення до братів і сестер та мала значущість бабусь і дідусів, особливо в благополучних сім'ях;
- 4) діти з сімей, які опинились в СЖО, в 40% виражають свою потребу в батьківській любові, увазі;
- 5) потреба в спілкуванні виражена у 25% дітей з благополучних сімей, в сім'ях, які опинились в СЖО, – вона взагалі відсутня;
- 6) порушення внутрісімейних контактів спостерігається у 35% дітей з сімей, які опинились в СЖО, дещо нижчий цей показник в благополучних сім'ях – 10%;
- 7) у сім'ях, які опинились в СЖО, більше виражена замкнутість, імпульсна агресія, чим в благополучних сім'ях в середньому на 10–15%;
- 8) відсутність дитини на малюнку у благополучних сім'ях (20%), а в сім'ях, які опинились в СЖО – 60%;

9) у групі дітей з благополучних сімей переважає висока самооцінка (25%), а у дітей з сімей, які опинились в СЖО, — низька самооцінка (35%).

1. Симптомокомплекс — сприятлива сімейна ситуація (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Сприятлива сімейна ситуація (%)

Виділені показники	Сім'ї, які опинились в СЖО	Благополучні сім'ї
Зображення всіх членів сім'ї	20%	80%
Зображення першими людей	40%	60%
Загальна діяльність всіх членів	20%	80%
Відсутність ізольованих членів	60%	70%
Хороша якість ліній	40%	80%

Отже, сприятлива сімейна ситуація, що включає зображення веселих осіб, зображення спільної діяльності всіх членів родини, хорошу якість ліній, має невисокі показники в сім'ях, які опинились в СЖО, і високі показники у благополучних сім'ях. Як з'ясувалося, дуже поширеною особливістю малюнків є зображення неповного складу сім'ї. Часто діти не зображували себе або, навпаки, малювали лише себе. Такі малюнки свідчать про емоційне відчуження, конфліктність у родині, так би мовити, з різним забарвленням. Дитина, яка відмовляється або «забуває» намалювати себе, дуже ймовірно, відчуває виню у несприятливій сімейній ситуації.

Застосовують яскраві колірні відтінки 30% дітей з благополучних сімей, а в дітей з сімей, які опинились в СЖО, кольорові відтінки 13%. Зображення першими різних предметів, а не людей, на багатьох малюнках говорить про емоційну заклопотаність сімейною ситуацією. Діти ніби відкладають малювання членів сім'ї, а зображують речі, які не наповнені сильною емоційною значущістю (машини, будинки, геометричні фігури, предмети побуту).

2. Симптомокомплекс — тривожність (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Ознаки тривожності (%)

Виділені показники	Сім'ї, які опинились в СЖО	Благополучні сім'ї
Наявність штрихування	60%	70%
Лінія з сильним натиском	20%	30%
Перебільшена увага до деталей	40%	70%
Стирання	60%	10%

40% дітей з сімей, які опинились в СЖО, та 70% благополучних сімей почали малюнок із зображення різних предметів (меблів, кімнат, техніки, вікон і т.д.). Вони ніби «застрягали» на предметах, зволікаючи почати момент малювання людей. Тривожність і страх дітей відображають надміру заштриховані олівцями постаті батьків. Стосунки дітей з батьками, як свідчать малюнки, не надто близькі — часто їхні постаті зображені відокремлено одна від одної.

3. Симптомокомплекс — конфліктність (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Конфліктність (%)

Виділені показники	Сім'ї, які опинились в СЖО	Благополучні сім'ї
Бар'єри між фігурами	–	–
Виділення окремих фігур	20%	10%
Ізоляція окремих фігур	20%	10%
Переважання речей	80%	60%
Відсутність деяких членів сім'ї	100%	30%

Отже, про конфліктність і напружені взаємостосунки у сім'ї більшою мірою свідчить відсутність на малюнку деяких членів сім'ї (100% – дітей з сімей, які опинились в СЖО, 30% – дітей з благополучних сімей).

Відсутність деяких членів сім'ї (100% – дітей з сімей, які опинились в СЖО, 30% – дітей з благополучних сімей) характеризується тим, що дітям вони є менш емоційно привабливі, з якими склалися конфліктні стосунки. Також на деяких малюнках була відсутність «Я» – це характеризується відчуттям ізольованості, неприйняття дитини.

4. Симптомокомплекс – відчуття неповноцінності (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Відчуття неповноцінності (%)

Виділені показники	Сім'ї, які опинились в СЖО	Благополучні сім'ї
Відсутність автора	60%	20%
Зображення себе останнім	40%	10%
Ізоляція автора від інших	20%	10%
Маленькі фігури	40%	50%
Розташування фігур на нижній частині листа	20%	20%

Отримані результати малюнкових тестів свідчать про почуття відчуженості, що переживається дитиною, неповноцінність порушених сімейних відносин, емоційну залежність, відчуття невпевненості, потребу в захисті і турботі. Зображення себе останнім було помітним у дітей з благополучних сімей – 40%, також зображені маленькі фігури на малюнках дітей з сімей, які опинились в СЖО – 40 %.

5. Симптомокомплекс — ворожість в сімейній ситуації (табл. 2.6)

Таблиця 2.6

Ворожість в сімейній ситуації (%)

Виділені показники	Сім'ї, які опинились в СЖО	Благополучні сім'ї
Агресивна позиція фігур	–	–
Деформована (нечітка) фігура	60%	30%
Руки розкинуті в сторони	60%	30%
Пальці рук у вигляді довгих паличок	40%	30%

У 60% діти з сімей, які опинились в СЖО, намалювали розкинуті в сторони руки, пальці у вигляді довгих паличок в матері, а також і у самого автора, також і у дітей з благополучних сімей це було помічено (30%) — це свідчить про ознаки агресивності в сімейній ситуації. Розміщення малюнка дітьми на листі паперу дозволило нам одержати наступну інформацію: 10% дітей з сімей, які опинились в СЖО, розміщують малюнок в центрі листа (потреба дбайливого контролю за ради збереження психологічної рівноваги).

У більшості малюнків дітей з сімей, які опинились в СЖО, присутня мама, більш ніж в 40% випадків малюнок чіткий, промальовані всі деталі, у дітей з благополучних сімей на 80% малюнки є чіткими, промальовані всі деталі. Тато в дітей з сімей, які опинились в СЖО, в усіх малюнках відсутній, а у дітей з благополучних сімей 20%. В основному тато і мама розташовані на малюнках на відстані одне від одного, що може свідчити про дискомфортні стосунки між ними.

Сама дитина зустрічається більш ніж в 70% малюнків. Найчастіше розташовані або на відстані від фігур батьків, або поряд з одним із них.

Таким чином, порівнявши результати діагностики симптомокомплексів у дітей, які з сім'ї, яка опинилась в СЖО, можна зробити висновок про те, що відсутність одного з батьків або присутні

конфліктні ситуації негативно впливають на особистість дитини і призводять до таких рис, як почуття неповноцінності, тривожність, конфліктність, ворожість, замкнутість, невпевненість у своїх силах, потреба у спілкуванні.

Отже, тест «Кінетичний малюнок сім'ї» допомагає дослідити міжособистісні стосунки в сім'ї, виявити особливості сприйняття дитиною сімейної ситуації, взаємини з іншими членами сім'ї та свого місця в сім'ї.

Підводячи підсумок дослідженню, А. Драй у своїй науковій роботі на тему «Використання арт-терапевтичних методів в роботі соціального педагога з сім'ями», дійшла наступних висновків, що відсутність одного з батьків або присутність сімейних конфліктних ситуацій негативно впливає на розвиток особистості дитини та можливі формування різних вад особистісного розвитку.

Визначення відношення дитини до сім'ї (за методикою «Малюнок дерева») [4].

Базою дослідження виступала Кам'янець-Подільська спеціалізована школа І–ІІІ ступенів № 1 з поглибленим вивченням німецької мови. Респонденти дослідження – учні 6 класу, віком від 12 до 13 років. У дослідженні взяло участь всього 15 осіб.

Метою експериментального дослідження було визначення ставлення дитини до себе, характер взаємовідносин дитини з оточенням, визначення відношення дитини до сім'ї.

Експериментальне дослідження включало аналіз малюнків.

Результати аналізу малюнків занесені у таблицю (табл. 2.7)

Таблиця 2.7

Аналіз малюнків за методикою «Малюнок дерева»

Параметри малюнка	Кількість виборів (%)
1. Загальний розмір дерева	
● Велике (більш як 2/3 аркуша)	53%
● Розмір дерева 1/2 – 2/3 аркуша	33%
● Зменшення розміру дерева (до 1/3 аркуша й менше)	13%

2. Розміщення дерева на аркуші	
● У верхній частині	7%
● У нижній	27%
● Зсунуте ліворуч	53%
● Зсунуте праворуч	13%
3. Товщина стовбура	
● Дерево дуже мале (буквально 2–4 см), але при цьому стовбур товстий (2 см і більше)	–
4. Форма стовбура	
● У вигляді «моркви» догори гострим кінцем	13%
● «Морква» гострим кінцем донизу	–
5. Тип дерева	
● Листяне дерево	93%
● Хвойне дерево	7%
● Пальма	–
6. Крона	
● Наявність замкненого силуету крони	53%
● Крона не замкнена	47%
7. Співвідношення крони і величини дерева у цілому	
● Крона складає 1/2–2/3 величини дерева	67%
● Збільшення або зменшення крони	33%
8. Листя	
● Наявність листя (або замкненого силуету крони)	53%
● Відсутність листя, кілька листочків на голих гілках, листя, що опало	20%

● Промальовування листя	20%
● Хаотична змальовка крони	7%
9. Дупло	
● коли з дупла хтось висовується або ж хтось у ньому сидить	7%
10. Сонце	
● Сонце ліворуч	–
● Сонце праворуч	7%
11. Хмаринки	
● Хмаринки ліворуч	7%
● Хмаринки праворуч	–
● Суцільні хмаринки по усій горі аркуша, хмари брудно-сіро-синього кольору	–
12. Пеньок поруч із деревом	
● Поруч із деревом (або відсутній, через дорогу, через річку)	–
● Стовбур дерева не тонший за пеньок	–
● Тонше	–
13. Товсті гілки	
● одна або кілька явно нижчі за крону й окремо від неї	–
14. Пониклі, тонкі гілки, тонкий стовбур, слабе натискання	
● Наявність	13%
15. Малюнок дерева займає весь аркуш	
● Стовбур та крона навіть не помістилися на аркуші повністю (вийшли за верхній край аркуша)	7%

16. Яблука на дереві	
● Або будь-які фрукти, квіти, метелики	20%
17. Використання кольору	
● Використання чистих яскравих кольорів	60%
● Використання чорного, брудно-сірих, брудно-коричневих кольорів	–
● Відсутність кольору	40%
18. Стовбур, розщеплений у верхній частині	
● явно розходиться від середини	20%
19. Дерево, розщеплене донизу, або стовбури, що перехрещуються	
● Наявність	–
20. З крони дерева «виростають» самостійні дерева з кронами	
● Наявність	–
21. Стовбур замкнений	
● Фактично являє собою дві паралельні палки, або схожий на дошку від паркана, яку рівно зрізали зверху; гілки грубі, товсті, схожі на колоди або дошки паркана, розходяться перпендикулярно від стовбура, листя немає	–

Проаналізувавши результати, які наведені у таблиці, підводячи підсумок дослідженню, А. Драй у своїй науковій роботі на тему «Використання арт-терапевтичних методів в роботі соціального педагога з сім'ями», дійшла наступних висновків, що кожний параметр малюнка має свої підпункти, які є важливими для результату нашого дослідження. Параметр «загальний розмір дерева» відображає емоційно забарвлене відчуття власної цінності та значущості.

У 53% дітей розмір дерева більше як $\frac{2}{3}$ аркуша — це свідчить про впевненість в собі, повноту життя, а 13% намалювало дерево розміром $\frac{1}{3}$ аркуша, тобто відсутність впевненості в собі. Розміщення дерева на аркуші також відіграє важливу роль. 53% дітей розмістили дерево ліворуч — дитина тяжіє до матері, перебуває під її впливом, а у верхній частині аркуша — 7%, свідчить про мрійливість дитини, відсутність схильності до активних дій. Наступний параметр «форма стовбура». Діти зобразили стовбур у вигляді «моркви» догори гострим кінцем (13%) — інтерпретується як інфантильність, збереження установок та манери поведінки, властивих молодшим дітям. Більшість намалювало листяне дерево (93%), що свідчить про нормальні у дітей стосунки з людьми, а 7% — хвойне дерево — «колючі» взаємини з людьми (глузування і т.ін.). Крона характеризує комунікативну сферу. Наявність на малюнку замкненого силуету крони є у 53% дітей, що свідчить про обмежене, чітко визначене коло спілкування, а коли крона не замкнена (47%), дитина відкрита, готова до встановлення нових контактів. Співвідношення крони і величини дерева у цілому відображає потребу у спілкуванні. У більшості дітей крона складає $\frac{1}{2}$ – $\frac{2}{3}$ величини дерева (67%), то потреба у спілкуванні відповідає «нормі», збільшення або зменшення крони (33%) відображає підвищення або зниження потреби у спілкуванні щодо звичайного рівня її прояву. Наявність листя (або замкненого силуету крони) на малюнку — 53%, свідчить про те, що потреба у спілкуванні задовольняється, а наявність хаотичної змалювання крони у 7% малюнків характеризує непостійність, хаотичність спілкування, за якого вибірковість контактів або врахування індивідуальних особливостей партнера відсутні. Тільки у 7% на малюнку зображено, що у дуплі хтось сидить. Це свідчить про наявність некерованих імпульсів, які періодично підштовхують дитину до здійснення вчинків («дрібних капостей»), ніяк не властивих її поведінці. Дорослі, як правило, не вірять, що така гарна дитина могла це зробити. На малюнках наявність сонця і хмаринок є у 7%. Сонце на цих малюнках, розміщене праворуч, свідчить про авторитет, тиск з боку батька (рідше дідуся). Хмаринки були розташовані ліворуч — це втрата контакту з матір'ю, відсутність її виховного впливу. Пониклі, тонкі гілки, тонкий стовбур, слабке натискання (13%) характерні для малюнків чутливих, вразливих, тривожних дітей. У дітей, в яких малюнок дерева займає

весь аркуш, спостерігається надмірна активність дитини. На деревах присутні яблука (або будь-які фрукти, квіти, метелики) — 20%, це свідчить про симбіотичний зв'язок з матір'ю, залежність від матері, прихильність до неї й природне підпорядкування її впливові. У своїх малюнках для розфарбування діти використовували в більшості чисті яскраві кольори (60%), що характеризує нормальний емоційний стан. Зображений на малюнках стовбур, розщеплений у верхній частині (явно розходиться від середини) — 20%, свідчить про наявність установок, що конфліктують; про інтереси, які важко узгоджуються; про неможливість здійснити вибір; про прагнення зберегти й те й те. Така ситуація може провокувати істерики, поведінкові зриви, довести до неврозу.

Отже, можна сказати, що у більшості дітей нормальні відносини з оточуючими, але їх коло спілкування обмежене та чітко визначене. Потреба у спілкуванні задовольняється і відповідає нормі. Щодо ставлення дитини до сім'ї, то тут можна зробити висновок про те, що деякі діти втратили контакт з матір'ю, а інші діти навпаки – мають симбіотичний зв'язок з матір'ю, прихильні до неї. У малої кількості дітей відчутний авторитет, тиск з боку батька (рідше дідуся). Це свідчить про те, що у дітей різне ставлення до сім'ї. Арт-терапія має переваги перед іншими методами роботи соціального працівника: не має обмежень у використанні, допомагає встановлювати відносини між людьми, є хорошим способом соціальної адаптації.

Основні переваги арт-терапії для таких учасників включають:

- 1. Самовираження:** учасники можуть виразити свої почуття, думки та досвід через мистецтво, навіть якщо вони мають обмеження у вербальному спілкуванні.
- 2. Підтримка спільноти:** арт-терапевтичні проекти можуть створювати спільноту, в якій учасники відчують підтримку один одного та можливість встановити позитивні соціальні зв'язки.
- 3. Сприяння саморозвитку:** розвиток креативних навичок, самовираження і самосвідомості, що сприяє саморозвитку та розкриттю внутрішнього потенціалу.
- 4. Зниження стресу і тривожності:** учасники можуть використовувати мистецтво для зниження рівня стресу і тривожності, покращення психічного благополуччя та збільшення рівня релаксації.

Продуктом арт-терапії є:

- малюнки до художніх творів;
- ліплення героїв з пластиліну, глини, тіста;
- казкотерапія (створення казок, їх написання, придумування кінцівки казки, інтерпретація казки, обговорення казок та аналіз);
- лялькотерапія (виготовлення ляльки, «оживлення» ляльки та її використання);
- створення колажу (за темами підручника чи колаж сцен із твору);
- простий олівець (візуальне малювання образу головного героя за його характеристиками);
- техніка виконання картин за номерами, в результаті якої теж виходить оригінальна власна картина (пазли).

Ці методи роботи дуже цікаві, вони є і арт-терапією, і релаксацією, і виявом творчості водночас.

Арт-терапія є потужним інструментом для підтримки та зміни життя учасників, незалежно від їхніх індивідуальних проблем і викликів.

Наприклад, проєкт «Картини для вух» в Гельсінкі, Фінляндія, – це дуже цікава ініціатива, спрямована на створення можливостей для незрячих і слабозорих осіб насолоджуватися мистецтвом і культурою через звук та інші сенсорні досвіди. Основна ідея проєкту полягає в тому, щоб перетворити візуальні мистецькі твори на аудіо-записи та інші сенсорні форми сприйняття, які можуть бути доступні незрячим і слабозорим людям. Це може включати в себе аудіогіди для виставок, аудіодескрипції картин, звукові рекреації мистецьких робіт та інші інноваційні підходи.

Створення залу для сліпих у Муніципальному музеї міста Беллузю є значущою подією у сфері інклюзивного доступу до мистецтва та культурної спадщини. Ця ініціатива свідчить про зусилля сприяти рівному доступу до мистецтва для всіх громадян, включаючи незрячих та слабозорих. Зал для сліпих із тривимірними репродукціями відомих полотен дозволяє незрячим відвідувачам «доторкатися» до мистецтва та відчутти текстури, форми і композиції. Такі тривимірні репродукції створюються за допомогою комп'ютерних технологій і можуть бути точними відображеннями оригінальних творів мистецтва.

Проведення екскурсійного дня для сліпих у Музеї природничої історії у Відні є важливим кроком в розвитку інклюзивного доступу до культурних інституцій та наукових музеїв. Під час такого екскурсійного дня для сліпих можуть використовуватися різні методи та засоби, які дозволяють незрячим відвідувачам отримати інформацію про експонати та наукові відкриття. Це може включати в себе аудіогіди, які надають звуковий опис експонатів та їхнього походження, а також можливості для дотику до моделей та репродукцій.

Виставка «Почуття і чуттєвість,» на якій були представлені роботи фіналістів першого у Британії конкурсу творів мистецтва, спрямованих на сприйняття незрячими людьми, є важливою культурною подією. Ця ініціатива свідчить про важливість розробки мистецьких робіт, які можуть бути доступні для всіх, незалежно від їхніх здібностей у баченні. Роботи, створені для цього конкурсу і виставлені на виставці, можуть включати в себе різні сенсорні аспекти, які дозволяють незрячим відвідувачам відчувати і розглянути мистецтво через інші сенси, такі як дотик, слух та відчуття. Усі вони супроводжувалися звуковим описом і підписами шрифтом Брайля.

Постійна експозиція предметів, які можна відчувати на дотик, в берлінському музеї Йоганна Августа Цойне є цікавим прикладом інклюзивного підходу до культурної спадщини та музейної роботи. Ця експозиція присвячена історії і проблематиці сліпоти та дозволяє відвідувачам відчувати та розглянути різні об'єкти та матеріали на дотик. Такі експозиції надають можливість незрячим і слабоворим людям поглибити своє розуміння світу через відчуття і дотик. Вони можуть дозволити відвідувачам доторкатися до різних матеріалів, структур, об'єктів та репродукцій мистецьких робіт, що робить культурний досвід більш доступним та інклюзивним. Ця експозиція також може створювати обізнаність щодо історії та досвіду незрячих осіб, розширюючи розуміння суспільства про цю проблематику. Вона сприяє інклюзивності та рівному доступу до культурних ресурсів та музейної спадщини [6].

Отже, методи арт-терапії займають значне місце у професійній діяльності соціальних працівників, соціальних педагогів, психологів та відіграють важливу роль у наданні якісної допомоги та підтримки клієнтів. Вони стають ефективним інструментом у роботі з різними групами клієнтів та в різних ситуаціях. Ключовими аспектами ролі

арт-терапії у професійній діяльності є: психосоціальна підтримка, яка дозволяє надавати допомогу клієнтам, які пережили травми, втрати або інші складні ситуації. Помагає клієнтам розслабитися, виразити свої емоції та займатися процесом відновлення. Протегує роботу з різними групами, такими як діти, підлітки, дорослі, старші люди, а також особи з інвалідністю. Арт-терапія сприяє встановленню позитивних інтерацій та відносин, побудові довіри та ефективній співпраці. Завдяки арт-терапії є змога допомогти знизити стигму, пов'язану з психічними розладами та іншими проблемами здоров'я, шляхом відкритого виразу емоцій і думок. Така техніка впливає на самовизначення і розвиток креативності, здатності до самовираження та самосвідомості, що приймається як процес особистісного розвитку. Арт-терапія може бути частиною процесу відновлення та реабілітації, допомагаючи відновити функції та самоповагу.

Список використаних джерел:

1. Актуальні питання корекційної та інклюзивної освіти: зб. наук. праць / за заг. ред. Бойчука Ю.Д. – Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2020. – 376 с.
2. Бабій І.В. Теорія і практика арт-терапії: Навчально-методичний комплекс / І.В. Бабій. – Умань : Алмі, 2014.
3. Вознесенська О.Л. Арт-терапія як засіб психосоціального відновлення особистості / Вознесенська О.Л. // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : [Зб. наук. праць] / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка. – № 3 (29). – С. 40–47.
4. Драй А. Використання арт-терапевтичних методів в роботі соціального педагога з сім'ями: наук. роб. Кам'янець-Подільський, 2017. С. 30.
5. Енциклопедичний словник з арт-терапії / О.Л. Вознесенська, О.М. Снар, О.А. Бреусенко-Кузнецов, О.О. Деркач, Л.В. Мова та ін. ; за заг. наук. ред. О.Л. Вознесенської, О.М. Снар. Київ: Видавець «ФОРМ НАЗАРЕНКО Т.В.», 2017. – 464 с.
6. Наконечна О.В. Арт-терапія в професійній діяльності соціального педагога : методичні рекомендації до спецкурсу «Основи арт-терапії в соціально-педагогічній діяльності» / О.В. Наконечна. – Глухів : РВВ Глухівського НПУ імені О. Довженка, 2015. – 80 с.
7. Полторак Л.Ю. Арт-терапія в соціальній роботі : навчальний посібник / Полторак Л.Ю. – Херсон : ФОРМ ГРІНЬ Д.С., 2014. – 152 с.
8. Терлецька Л.Г. Психологія здоров'я: арт-терапевтичні технології. Київ : Слово, 2016. – 128 с.

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА
У ПЕРІОД КРИЗОВИХ ЗМІН.
СУЧАСНІ ВІЗІЇ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

**PRACA SOCJALNA
W OKRESIE ZMIAN KRYZYSOWYCH.
WIZJE NOWOCZESNE**

MONOGRAFIA ZBIOROWA

*За науковою редакцією
Пелеха Юрія Володимировича*

*Технічний редактор
Віталій Власюк*

Підписано до друку 25.12.2023 р. Формат 70x100 1/16.

Папір офсетний. Гарнітура "PT Serif". Друк офсет.

Ум. друк. арк. 24,83. Наклад 100 пр. Зам. 112.

Видавництво "Волинські обереги".

33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;

e-mail: oberegi97@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК № 270 від 07.12.2000 р.

Надруковано в друкарні видавництва "Волинські обереги".